

A PSZICHOANALÍZIS INDIÁBAN

Hámori Eszter

Sokunk számára meglepő lehet, hogy a pszichoanalízis Indiában már a 20. század elején gyökeret vert és intenzív virágzásnak indult akkor, amikor Freud még nem is sejtette, hogy eszméi milyen ismertek lesznek nemcsak Európa- és Amerika-szerte, de a világ más, távolabbi részein is. Az Indiában elterjedő pszichoanalitikus mozgalom – annak ellenére, hogy a kalkuttai székhelyű Indiai Pszichoanalitikus Egyesület már 1922-től a nemzetközi egyesület tagja volt – nem tudott bekerülni a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalmak áramába, legalábbis a köztudat és a közszereplések szintjén. Nem került be annak ellenére, hogy Girindrashekar Bose, az egyesület megalapítója a húszas években kapcsolatot tartott Freuddal, jól ismerte Ferenczi és a kortársak gondolatvilágát, sőt, 1922-től az *International Journal of Psycho-Analysis* társszerkesztője is volt. A közeledés kölcsönös volt, hiszen később Freud követői közül többen is – így pl. Jung – látogatásokat tettek Indiában. Az indiai pszichoanalitikus mozgalom mégis elszigetelt maradt, talán nem is annyira a földrajzi távolságnak, sokkal inkább annak az eszmerendszernek köszönhetően, ami sajátos kulturális gyökereiből fakadt.

A nemzetközi elszigeteltség ellenére az egyesület belső története, alakulása és fejlődése nagyon is aktív folyamatot tükröz (Basak, 1999). Ennek a történeti fejlődésnek szeretném bizonyos kiemelkedő pontjait bemutatni, szoros összefüggésben azzal a kulturális-szellemi hatással, amely szervesen fakadt az egyesület megalapítója és vezető személyisége élettörténetéből és kulturális-társadalmi helyzetéből.

Az Indiai Pszichoanalitikus Egyesület (IPS) története már a kezdetektől mozgalmas és fordulatokkal teli volt. Azt követően, hogy az IPA

(Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület) a VII., berlini konferenciáján 1922-ben örömmel vette fel és üdvözölte tagjai körében az IPS-t, az indiai egyesület élete is intenzív fejlődésnek indult. Az IPS működésének első 20 évében minden szempontból virágkorát élte. Tagjainak száma 10 év alatt 16 fölé, kandidátusainak száma 60 fölé emelkedett, ami nemzetközi viszonylatokban is magas aránynak számított. A tagok túlnyomó része a bengáli elit jómódú szellemi köreiből került ki, a kandidátusok a kalkuttai egyetem pszichológia fakultásának hallgatói voltak. Az egyesület működését a meglehetősen magas tagdíjakból finanszírozták, folyóiratokat indítottak, és intenzív tudományos élet zajlott. 1932-ben az egyesület létrehozta a Pszichoanalitikus Intézetet, amely előírta a formális képzés alapszabályait, így például azt a nemzetközileg is előírt képzési feltételt, hogy a jelöltnek minimum 200 óra saját élményű pszichoanalízisben kell részesülnie. Az egyesületi élet hanyatlása akkor indult be, amikor a nagy 1942–1943-as éhínség sújtotta a régiót, amelynek nyomán milliók pusztultak el. Akárcsak a második világháborúban Európában, ugyanúgy a nagy éhínség idején Kalkuttában is megkérdőjeleződött a pszichoanalízis emberi problémákon való segítségének hatékonysága, a módszert kikiáltották a szűk körű szellemi elit játékszerének. India függetlenné válás időszakában újabb csapást mért a pszichoanalízisre, amikor azt materialista, sőt marxista megbélyegző címkével ruházták fel, és létének szükségességét egyértelműen elítélték (Hartnack, 2001). Az egyesület viharos szakaszokon ment át, amelyek mind a mai napig éreztetik hatásukat a képzési rendszerben és az egyesületi életben.¹

Girindrashekar Bose, az indiai pszichoanalízis atyja

Az indiai pszichoanalízis kezdete és a „pszichoanalitikus mozgalom” virágzása gyökeresen kapcsolódik Girindrashekar Bose (1887–1953) nevéhez. Bose egy nyugati kultúrán nevelkedett urbánus bengáli elithez, az ún. Bhadralkhoz tartozott. Apja, élete túlnyomó részében egy

¹ Erről olvashatunk részletesebben Jhuma Basak indiai pszichoanalitikus e számban megjelent „Pszichoanalitikus módszer és képzés – Nehéz pillanatok az Indiai Pszichoanalitikus Egyesület életében” című, az indiai egyesület fejlődéstörténetéről és képzési problémáiról szóló tanulmányában.

nyugat-bengáliai angol földbirtokos írnokaként tartotta fenn nagyszámú családját. Girindrashekar az apa harmadik házasságából származott, kilenc testvére közül ő volt a legfiatalabb, és egyben anyja és a család kényeztetettje. Akárcsak testvérei, ő maga is az indiai szellemi elitre akkor jellemző angol oktatást kapta. Először kémiát és természettudományokat tanult a Presidency College-ban Kalkuttában, ahol 1905-ben szerzett diplomát, majd továbbtanulva a kalkuttai orvosi egyetemen, 1910-ben szerzett orvosi diplomát. Apja 1905-ben vásárolt önálló házat Kalkutta északi negyedében – ami akkor és még ma is az indiai jómódú szellemi elit negyedének számított – és ahol Girindrashekar élete végéig lakott. A ház, 14 Parsibagal Lane, még ma is a Bose család tulajdonát képezi, 1917-től a pszichoanalízis iránt érdeklődő szellemi kör találkozóinak adott helyet, sőt, 1922, azaz az IPS megalakulása óta napjainkig az egyesület székhelyeként működik. Girindrashekar 1905-től kezdve, már egyetemi tanulmányi során is folyamatosan tanulmányozta a különböző, angol nyelven hozzáférhető pszichológiai témájú folyóiratokat. Így találkozott először pszichoanalitikus tanulmányokkal is. Intenzíven érdeklődött a mesmerizmus és a hipnózis iránt, olyannyira, hogy annak gyakorlását hallgató korában megkezdte, még mielőtt a pszichoanalízissel egyáltalán találkozott volna. A pszichológiai fakultásnak a kalkuttai egyetemen történő indulásakor, 1914-ben Bose volt az első, aki beiratkozott, és pszichológus diplomát szerzett, sőt, elsőként szerzett doktorátust a fakultáson 1921-ben. Disszertációját pszichoanalitikus témakörben írta, az elfojtás fogalmáról (Bose, 1921) és annak kísérleti vizsgálatából.

Bose 1917-től a kalkuttai egyetemen tanított pszichológiát, majd 1928-tól 1938-ig a pszichológiai tanszék vezetője volt. Pszichológiai kutatásait és munkásságát kezdetben erőteljesen áthatották a német kísérleti pszichológiai iskolák elvei és gyakorlata, az a fajta tudományosság, amely az akkori európai kultúrában mérvadónak és elfogadhatónak számított az egyetemi és orvosi gyakorlatban. Tudományos érdeklődésén túl Bose maga is szoros kapcsolatot tartott a bengáli szellemi elit akkori köreivel – költőkkel, írókkal, tudósokkal, művészekkel – akik nagy többsége angol iskolázottsága mellett a hindu vallási és kulturális értékek megtartásán fáradozott. Bose maga is behatóan foglalkozott eredeti szanszkrit szövegek fordításával és értelmezésével, és hosszabb rövidebb tanulmányokat publikált például a *Purana* értelmezéséről. E munkái során dolgozta ki felismeréseit a hindu gondolkodásmód pszichológiai aspektusaival kapcsolatban. Ugyanakkor a nyugati

gondolkodásmód misszionáriusának is számított, hiszen számtalan pszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányt fordított le és értelmezett a hindu felfogásmód számára, elsősorban bengáli folyóiratokban jelentetve meg azokat. Saját, bengáli nyelven közölt írásai nemcsak individuális és nemzeti büszkeséget és önbizalmat, hanem egy kifejezetten gyarmatosításellenes hozzáállást is tükröztek (Hartnack, 2001).

A pszichoanalitikus fogalmak átalakulása a hindu felfogásmód szerint

Bose tudományos fejlődése során egyre inkább hagyott fel a hagyományos kísérleti pszichológiával, és fordult a pszichoanalitikus gyakorlat és szemlélet felé, kezdetben Freud koncepciójának terjesztése révén. Később azonban kidolgozta saját elképzeléseit mind az elmélet, mind pedig a kezelési technika terén. Ezek az elvek azonban sokban eltértek Freud elképzeléseitől, mivel Bose saját hindu vallási és kulturális tapasztalata, szemlélete és gyökerei szerint értelmezett át alapvető pszichoanalitikus fogalmakat.

A hindu felfogásmód hatása Bose-nál nemcsak a pszichoanalízisben, hanem kísérleti pszichológiai pályafutása során is érvényesült (Bose, 1938), amelyet pszichoanalitikus gyakorlata mellett továbbra is folytatótt. Így például a percepció kutatása témakörében is egyre inkább szakított a nyugati kísérleti pszichológia technikáival, és meggyőződésévé vált, hogy a megismételhetőségen, objektivitáson és a csoportokat összehasonlító statisztikai méréseken alapuló eredmények helyett csakis a szubjektív, introspekción alapuló módszerek lehetnek mérvadóak a pszichológiai jelenségek kutatásában. 1938-ban ezzel kapcsolatban tett kijelentése már nyíltan tükrözte az angol oktatásban részesült bengáli szellemi elit akkoriban jellemző nyílt, antikolonialista, nemzeti attitűdjét: „Az ősi India kultúráján nevelkedett ember ősi tehetséggel bír az introspektív meditációhoz, így az indiai pszichológus is magában hordozza ezt az örökséget. Ebből a szempontból élvezi mindazokat az előnyöket, amelyekkel nyugati kollegája természetesen nem rendelkezhet” (idézi: Hartnack, 2001, 101.).

Ez a szemlélet, a hindu felfogásmódra jellemző, az ellentétek egységét és a belső meditatív folyamatok fontosságát hangsúlyozó és tiszteletben tartó hozzáállás nyilvánult meg például az ún. ellentétes vágyakról (Bose, 1935) szóló pszichoanalitikus teóriájában is. Ebben az elmé-

letben a lélek holisztikus felfogása mellett érvelt. Elképzelésében az ellentétes vágyak (mint amilyen Freud elméletében az életösztön és a halálösztön, vagy aktivitás és a passzivitás, amely végső soron az ambivalenciát okozzák a tárggyal szemben) egyidejű tudatosítása és elfogadtatása az analízis célja. Véleménye szerint minden vágy végül is az én és a tárgy egységének megteremtésére irányul és nem pedig annak szétválasztására, mint ahogy azt Freud, (illetve az őt követő, nyugati kultúra individuális filozófiáján nevelkedő) pszichoanalitikus iskolák gondolták. Bose ebből a meggyőződéséből kiindulva az ödipális konfliktust is gyökeresen másképp értelmezte. Szerinte nem a kasztrációs szorongás az, ami az ödipális vágyakat megzabolázza és az ödipális konfliktust feloldja; a konfliktust feloldja a nővé és a férfivé válás egyaránt és egyformán erősen jelentkező vágyának összeütközésében látta. Fontosnak tartotta az ödipális anyával való azonosítás képességét ahhoz, hogy az ödipális konfliktus megfelelő megoldást nyerjen. Az egyén csak akkor oldhatja fel az ödipális konfliktust, ha képes legyőzni az ellenséges apa és anya imágókat a velük való teljes azonosítás révén. Ilyen szempontból tehát egy preödipális felfogást, és ezen belül is a női és férfi azonosítások egyenlő fontosságát hangsúlyozó elképzelést vitt saját, az ödipális helyzetet értelmező filozófiájába.

Bose pszichoanalitikus technikája

Bose pszichoanalitikus technikájának alapvető kiindulópontja volt a fentiekben ismertetett meggyőződése. Nevezetesen, hogy az analízis célja nem más, mint az ellentétes, egymásnak feszülő vágyak tudatosítása és ezek elfogadtatása a pácienssel. Tapasztalata szerint azonban ez a folyamat a maga természetes medrében túlságosan hosszúra nyúlhat, mivel a polarizált ellentétpárok libikókaként ingadoznak egymást felváltva a tudatos és a tudattalan között mindaddig, amíg affektív amplitúdójuk lecsökken annyira, hogy a tudatosság számára elfogadhatóvá válnak. Bose éppen ezért a folyamat lerövidítésére olyan technikai újításokat vezetett be, amelyek segítségével ezt az ún. „fluktuáló mechanizmust” igyekezett felgyorsítani úgy, hogy azt művileg indukálta. Ezen az elven alapuló technikai újításai közé tartozott például az, hogy megkérte pácienseit, hogy fantáziáik vagy nappali álmódózáik során fordítsák meg az én és a tárgy kapcsolatának irányát, és azonosítsák magukat a tárggyal. Így gyakorlatilag maga a cselekvés (azaz a megtörtént

esemény) ugyanaz maradt, csak az én és a tárgy (aktivitás–passzivitás, női–férfi aspektusok stb.) cserélődtek meg. Vagy, megkérte betegét, képzelje el, mit érezhet a tárgy, indukálva ezzel az azonosulás aktív folyamatát. Mindez valóban „aktív” technika volt, az aktivitás olyan értelmében, ahogy azzal maga Ferenczi is – akire egyébként Bose (1935) büszkén hivatkozott ebben a kontextusban – próbálkozott technikai újításai során. Ez a fajta technika magától Freudtól sem volt idegen, sőt használta is ezt még elméletalkotásának korai, ún. „trauma-affektus” szakasza elején, amikor a hipnotikus módszerből kiindulva kézzelvezetéssel próbálta „aktívan indukálni” a páciens lelassult, vagy elakadt emlékezeti folyamatait akkor, ha a páciens az emlékezéssel szemben „ellenállt”. Bose tehát a pszichoanalitikus „hőskorszak” próbálkozásainak megfelelően maga is kidolgozott „aktív technikákat”, amelyekre jellemző volt, hogy az analitikus nem „megérteni”, hanem „aktívan megszüntetni” próbálta az ellenállás jeleit, illetve indukálni próbálta azokat a folyamatokat, amik az ellenállással szembeszegülnek. Ma ezzel a módszerrel szöges ellentétben áll az áttételi értelmezés technikája, amelynek során az analitikus a kapcsolati – azaz az áttételi–vizontáttételi – kontextusban megjelenő élményeket értelmezi, és így juttatja páciensét a változás eléréséhez szükséges belátáshoz.

Több szerző szerint (lásd pl. Hartnack, 2001) Freud érthető módon nem szimpatizált Bose sajátos okfejtéseivel, elképzeléseivel, és főleg az ödipális konfliktus Bose-féle értelmezésével. Távoll állt tőle az a gondolatrendszer, ami az anya figurával, azaz a tárggyal való eggyé válás fontosságát hangsúlyozta, különösen egy olyan folyamatban, ahol ő az ellenkező nemű szülővel való azonosítás jelentőségét emelte ki. Nemcsak saját személyes élményei miatt idegenkedett ettől a gondolattól, hanem eltérő kulturális gyökerei miatt is. A nyugati, individualitáson, és az én izolációján alapuló filozófia merőben eltért a keleti világnak az én holisztikus szemléletét tükröző filozófiájától. Hartnack (2001) szerint többek között ez vezetett ahhoz, hogy Freud nem tudta elfogadni Bose gondolkodását, és nem vélekedett pozitívan magáról az indiai, a női istenségeket középpontba helyező vallási kultúráról sem. Ez az idegenkedés lehetett többek között az egyik legfőbb oka szakításuknak. Történeti szempontból tekinthetjük úgy is, hogy szakításuk egyben az indiai pszichoanalitikus mozgalom elszakadását is jelenthette a nemzetközi pszichoanalitikus áramlatoktól. Az indiai pszichoanalízis évtizedeken keresztül fejlődött az individualitás kialakulását hangsúlyozó európai-amerikai kultúráktól függetlenül, ugyanakkor sosem szakadt el ezektől

az elképzelésektől. Mint ahogy azt a mai kortárs indiai pszichoanalitikus írásokból láthatjuk,² a kapcsolatok, azaz az áttételi–vizontáttételi folyamatok fontosságát előtérbe helyező pszichoanalitikus technika éppúgy vívja saját, létjogosultságáért folytatott harcát az Indiai Pszichoanalitikus Egyesületben (Basak, 2001), mint ahogy azt tette az elmúlt század közepén (lásd például Anna Freud és Melanie Klein nevezetes 1942-es vitáját [King & Steiner, 1991]) az európai pszichoanalitikus iskolák fejlődéstörténetében.

IRODALOM

- BASAK, J.** (1999) Reflections on Certain Trends of Our Time. In: *Samiksa*, 53: 81–86.
- BASAK, J.** (2001) *Psychoanalytic Training and Method: Difficult Moments*. Előadás, XVI. Pre-Congress, IPSO, Nizza, 2001.
- BOSE, G.** (1921) The concept of Repression. G. Bose, Calcutta.
- BOSE, G.** (1935) Opposite Fantasies in the Release of Repression. In: *Indian Journal of Psychology*, 10: 29–41.
- BOSE, G.** (1938) Progress of Psychology in India during the Past Twenty-Five Years. In.: Prasad, B. (szerk.): *The Progress of Science in India during the Past Twenty-Five Years*. Indian Science Congress Association. Calcutta, 336–352.
- HARTNACK, C.** (2001): *Psychoanalysis in Colonial India*. Oxford University Press, Oxford–New York.
- KING, P.–STEINER, R.** (szerk.) (1991): *The Freud-Klein Controversies: 1941–1945*. Routledge, London.

² Lásd Jhuma Basak indidai pszichoanalitikus írását e számban.